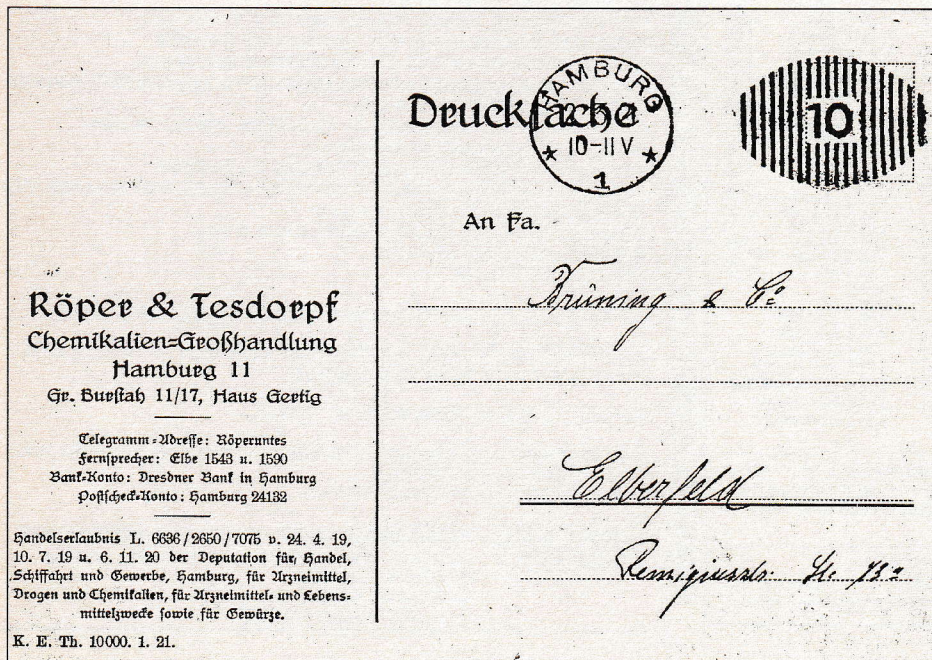

De 'Komusina'-stempels en -perforaties (slot)

In het februarinummer van 'Philatelie' brak de auteur van de nu volgende bijdrage, R.C. Bakhuizen van den Brink uit Leiden, een lans voor de filatelistische erkenning van de zogenoemde 'Komusina-perforatie'. In het tweede en laatste deel van zijn artikel over de Komusina-apparaten richt hij zijn aandacht vooral op de machines-zelf.

1959. Zoals in de eerste aflevering van dit tweeluik al werd gemeld werden er frankeermachines van Komusina gebruikt die de volgende landsnamen vermeldden:

- Deutsches Reich
- Deutsche Post
- Deutsche Bundespost
- Deutsche Bundespost Berlin
- Saarland
- Nederland

1. Duits drukwerk uit 1921 met daarop een afdruk van een stempel, afkomstig van een in de periode 1920-1922 gebruikte frankeermachine

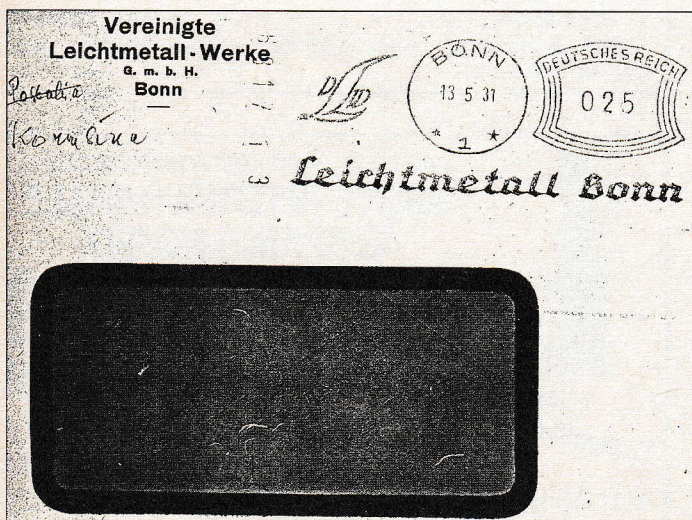
Er bestaan ook demonstratie- en testafdrukken, niet alleen voor de Duitse markt, maar (met aangepaste datum- en waardestempels) ook voor Brazilië (*Brasil*), Taiwan (*Republic of China*), Frankrijk (*République Française*), Japan (*Japan*), Luxemburg (*Luxembourg*), Noorwegen (*Norge*) en de Sovjetunie (*USSR*). In het handboek van Bayartz¹ is een Nederlands voorbeeld te vinden: een afdruk met de waarde-aanduiding 00, machinenummer *Mod. 6*. Het gaat om een machine van Lindenbaum & van Gelder met als datum Amsterdam 23 1 31. Afgezien van het machinenummer valt de afdruk te vergelijken met die van een in Nederland wél echt gebruikte *Mod. 4* van Lindenbaum & van Gelder. Ook heden ten dage zijn op beurzen demonstratiemachines van diverse fabrikanten in gebruik; het is mogelijk van die machines afdrukken te krijgen, al dan niet voorzien van een waarde (zie afbeelding 9).

Erich Komusin heeft al sinds 1914 gespeeld met de gedachte van een frankeermachine. De eerste proefapparaten moeten dateren uit de periode 1920/22; afdrukken met de voor *Komusina* zo karakteristieke verticale tellercijfers werden echter pas in 1979 ontdekt¹. Voor de fabricage en distributie van zijn frankeermachines richtte Komusin in 1927 de *Komusina-Gesellschaft* op. In slechts vier jaar tijd werden zo'n vijftienhonderd

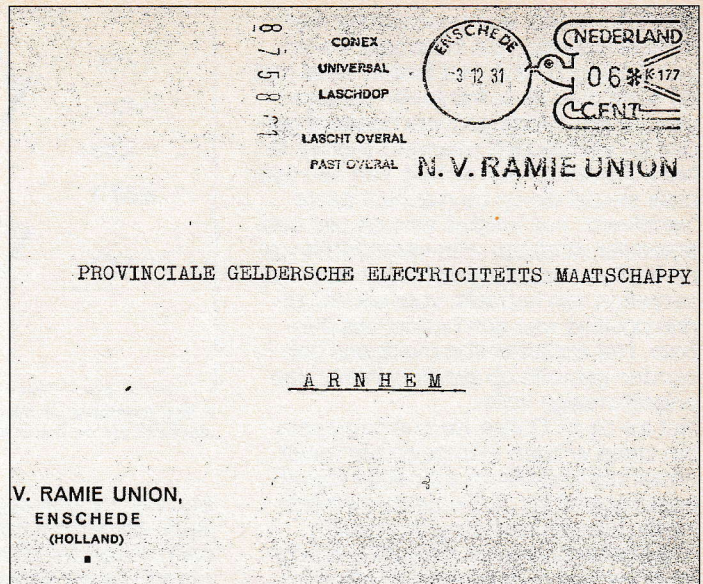
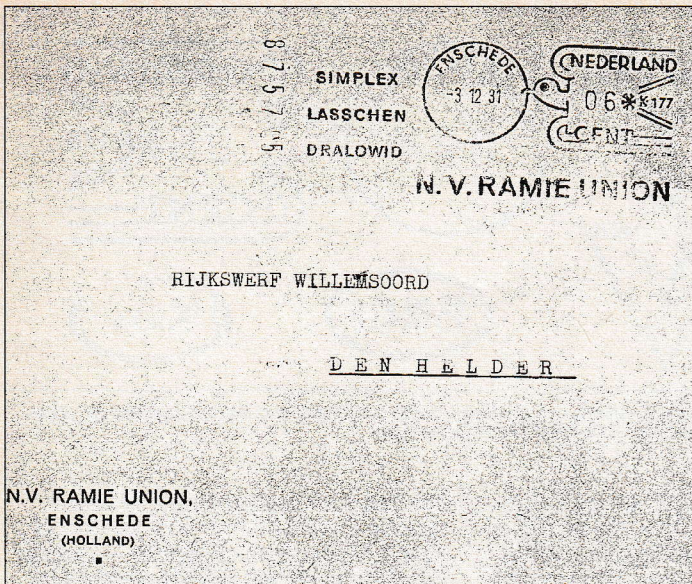
machines gebouwd. In 1931 ging het bedrijf failliet en werden de garantie op en de reparatie van bestaande machines overgenomen door *Francotyp*. Vlak daarvoor had Komusin al contacten met *Telefon und Normalbau* over de ontwikkeling van een nieuw type frankeermachine. In 1938 werd in Frankfurt am Main de *Freistempler GmbH* opgericht, de directe voorganger van *Postalia*. Erich Komusin overleed op 19 augustus

Duitsland

In Duitsland werden door middel van *Verfügung Nr. 1091 Nachrichtenblatt Nr. 219* (31 december 1923) de ingebruikneming van twee proefapparaten (zonder plaatsnaam- of datumaanduiding) bekend gemaakt. In *Amtsblatt Nr. 77* van

2/3. Twee voorbeelden van afstempelingen, afkomstig van Duitse Komusina-machines; links een envelop met een afdruk van een machine van *Leichtmetall Bonn* (13 5 31), rechts een couvert met een afdruk van *Spedition/Schiffahrt/Lagerung/Reisebüro J.F. Hillebrand GmbH* met als datum 1 4 32

4/5. Twee onmiddellijk na elkaar gefrankeerde brieven, afkomstig van de Nederlandse *Komusina*-machine van *nv Ramie Union* uit Enschede. De links afgebeelde afdruk vermeldt als tellerstand 8757 95, de rechter 8758 01. Het verschil – zes cent – komt overeen met de frankeerwaarde op de tweede envelop.

het *Reichspostministerium* (30 augustus 1927) werd bekend gemaakt dat een volgend model voor gebruik toegelaten was. Dit model, dat tot april 1928 in gebruik was, was voorzien van een waarde- en datumstempel met een onderlinge afstand van twee millimeter. Bij het definitieve model was deze tussenruimte groter; deze uitvoering werd vanaf 1929 gebruikt.

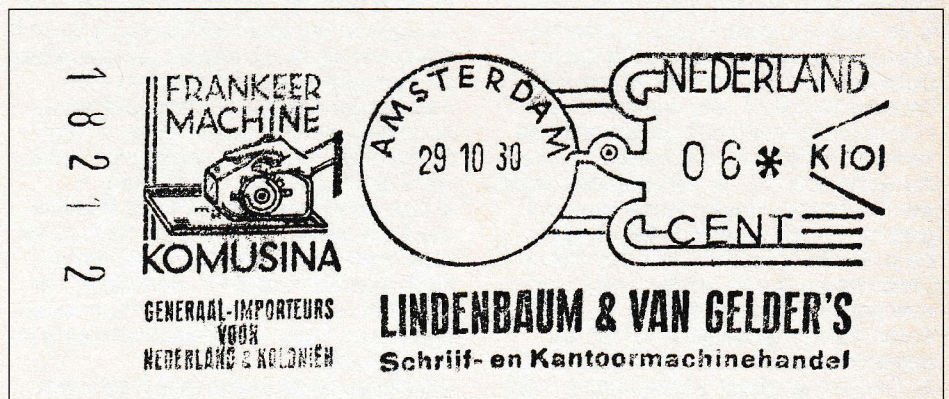
De gunstige aanschafprijs (665 Reichsmark, inclusief de twee clichés) maakte de machine vooral populair bij kleine bedrijven. De consequentie hiervan is echter dat het voor de verzamelaars betrekkelijk moeilijk is om exemplaren op het spoor te komen.

Met ingang van 1931 verzorgde *Franco* typ de reparaties en ook de veranderingen in de clichés. Er werden grotere letters gebruikt en ook de krommen van het waardegedeelte werden sterker gebogen. Bij een en hetzelfde apparaat zijn die verschillen terug te vinden. Bij de machines met een waardestempel *Deutsches Reich* komen twee afwijkingen voor: één apparaat produceerde een rechthoekig, liggend model met meandering (*Fattinger Werke* in Berlijn, 1933), het ander een rechthoekig, staand model met bovenin een hakenkruis (*Telefonbau und Normalzeit* in Frankfurt am Main, 1936).

Bij de clichés met de inscriptie *Deutsche Post* bestaan behalve het oude, gebogen waardestempel ook nog vier versies die rechthoekige waardestempels produceerden.

In de periode 1947-1952 waren nog maar 23 apparaten in gebruik, en met de aanduiding *Deutsche Bundespost* (periode 1952-1959) nog maar negen. Saarland gebruikte vanaf het begin machines met een iets afwijkende vorm van het waardestempel, aanvankelijk met de inscriptie *Saargebiet* in het waardestempel en later, vanaf 1935, met de aanduiding *Deutsches Reich*.

Tussen 1930 en 1935 waren in Saarland zeventien apparaten in gebruik: één in Homburg, twee in Mettlach en veertien in Saarbrücken. Mettlach ging met één ma-

6. Stempel van de *Komusina*-machine K101 van Lindenbaum & Van Gelder (29 10 30); de afdruk dateert van vlak na de publicatie van de dienstorders H621, H767 en H828 (15 oktober 1930), die het gebruik van dergelijke machines regelt

chine met de inscriptie *Deutsches Reich* door, Saarbrücken met acht.

Na de oorlog werd een rechthoekig waardestempel met de tekst *Saar Post*, het ging om slechts één machine die in Saarbrücken stond.

De tellercijfers (die met de basis naar links zijn geplaatst) lopen gelijk op met de verstrekte frankeerwaarde: als de stand op de vorige brief bijvoorbeeld 7135 45 was, dan kreeg de volgende brief – bijvoorbeeld met 45 pf. gefrankeerd – de stand 7135 90. Dit gold voor alle *Komusina*-apparaten, ook voor de Nederlandse.

Deze bijzonderheid maakt het dus mogelijk om de chronologische volgorde van de op deze wijze gefrankeerde stukken te reconstrueren. Als voorbeeld worden bij dit artikel twee opeenvolgende brieven getoond, gefrankeerd met de Nederlandse *Komusina*-machine van *nv Ramie Union* uit Enschede. De eerste brief (afbeelding 2) vermeldt als tellercijfer 8757 95, de tweede (afbeelding 3) 8758 01. Het verschil – zes cent – komt overeen met de frankeerwaarde op de tweede envelop.

De Duitse *Komusina* frankeermachine-stempels vertonen in tegenstelling tot de Nederlandse geen machinenummer. De

Duitse *Komusina*-machines worden daarom op plaatsnaam, in alfabetische volgorde gerangschikt.

Nederland

Na de eerste frankeermachines van *Universal Postal Franker* (1925) volgden in 1927 de apparaten van *Franco* typ (geïmporteerd door Ruys' Handelsvereniging), in 1929 de Zwitserse *Hasler* (geïmporteerd door Adr. van Koller & van Os) en in 1930 de *Komusina*. Per Dienstorder H586 (14 september 1927) werd de *Franco* typ ingevoerd. Het ging om modellen van zowel de Anker- als de Bafrabriecken. De *Hasler* werd ingevoerd per dienstorder H431 (12 juni 1929).

De introductie van de *Komusina*-machine is terug te vinden in de dienstorders H621 (23 juli 1930), H767 (23 september 1930) en H828 (15 oktober 1930), waarin ook allerlei instructies zijn verwoord. Importeur van de machines was Lindenbaum & Van Gelder's Schrijf- en Kantooromachinehandel, Heerengracht 457 in Amsterdam. Het apparaat woog twee kilo, paste in een kistje met de maten 19 bij 15 bij 14½ centimeter (lxbxh) en kostte f 450.-, wat destijds goedkoper was dan de *Franco* typ- en de *Hasler*-machi-

nes. Eén model was beschikbaar met frankeerwaarden die instelbaar waren van 0.00 tot 0.99½. Het toestel werd met de hand over de te frankeren stukken geschoven. Stortingen van honderd gulden (of veelvoud daarvan) werden in het postkantoor met behulp van een speciale sleutel die op de machine paste 'verzilverd'; het 'krediet' was op een controleteller zichtbaar. Het veranderen van de frankeerwaarde geschiedde door het verzetten van hendels: voor elk van de drie posities was een hendel beschikbaar. Het apparaat kon overigens ook worden gebruikt op zendingen met een ongelijkmatige vorm.

Net als bij de Duitse *Komusina*-apparaten zaten er twee stempelplaten naast elkaar die beurtelings afdrukten (zie afbeeldingen 2 en 3). De beide stempelplaten kunnen onderling verschillen. Kenmerkend voor de *Komusina*-machine is het aan de linkerkant geplaatste nummer (basis naar links, dus van boven naar beneden te lezen), dat niet het aantal stukken aangeeft maar het totale gestempelde bedrag. Ook kenmerkend is de vrij korte afstand tussen waarde-stempel en datumstempel. Omdat in Duitsland de zorg voor de *Komusina*-frankeermachines was overgaan naar *FrancoTyp Gesellschaft* geschiedde de verkoop in Nederland al medio 1932 onder auspiciën van de Nederlandse agent van *FrancoTyp*, Ruys' Handelsvereniging nv. Hierbij moet worden aangetekend dat de oorspronkelijke importeur, Lindenbaum & van Gelder, voor de invoer van de machine zorgde. Verschillen in de belettering van de waardestempels – die zoals gezegd bij de Duitse machines wel voorkomt – zijn bij de Nederlandse exemplaren niet geconstateerd.

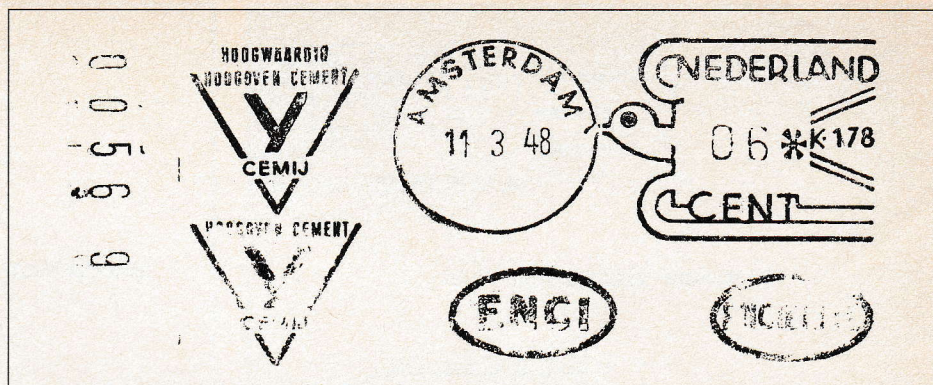
De reeks *Komusina*-machines loopt van machinenummer K101 tot en met K144 en K167 tot en met K194; alles bij elkaar gaat het dus om 72 machines.

De eerste machine, die van Lindenbaum & van Gelder zelf, droeg nummer K101. De vroegst bekende datum van gebruik is 9 oktober 1930. De meeste publikaties beelden K101 af met de datumaanduiding 4 7 30 en tellerstand 143420 97½. Voor machine K101 werd een afwijkend model waardestempel geleverd met dubbele schuine lijnen boven en onder het machinenummer. Dezelfde machine werd later van een afwijkend machinenummer voorzien: Mod. 4. (maart 1931). De nummers 106, 109 en 110 werden zeer snel hierna uitgegeven. In de loop van 1931 vonden vrijwel alle andere nummers (101 tot en met 144 en 167 tot en met 186) een eigenaar.

Waarom er tussen de nummers 144 en 167 een hiaat zit (de nummers 145 tot en met 166) is niet duidelijk; tussen de twee groepen machines zit namelijk geen tijdsverschil. K167 is van 20 juni 1931, K186 van 28 juli 1931. Het faillissement en de overgang naar *FrancoTyp* zou er mee te maken kunnen hebben.

De nummers 138, 144 en 170 volgden in 1932, 187 in 1933, 188 in 1935, 189 tot en met 192 in 1936 en 193 in 1937. Machine K194 werd pas na de oorlog, in 1947, uitgeleverd!

Vanaf 13 juli 1939 kregen de jaartalcijfers een ander uiterlijk; dat is vooral te

7. Een voorbeeld van het naoorlogs gebruik van een Nederlandse *Komusina*-machine; het gaat hier om apparaat K178 van de Verkoopassociatie ENCI-CEMIJ nv in Amsterdam

zien aan de gewijzigde '3', die een afgeplatte bovenkant heeft; ook zijn de cijfers veel breder. De afwijkende jaartalcijfers zijn tot dusver aangetroffen bij de machines met nummer 102?, 105?, 107, 109, 120, 121, 123, 124, 125, 127, 135, 137, 172?, 175?, 176, 178, 182, 186 en 190. In 1948 werd de import van de machine overgenomen door Het Gooische Schrijfmachinehuis te Hilversum. Lang zouden de *Komusina*-apparaten echter niet meer in gebruik blijven. Hoeveel waren er op dat moment nog in omloop? Per Dienstorder H310 (23 september 1952) werd de machtiging ingetrokken. In Duitsland was al in 1939 de *Postalia*-machine als opvolger van de *Komusina* in gebruik genomen. Pas in september 1950 was de *Postalia* in Nederland verkrijgbaar. Inmiddels was de import overgegaan op Ruys' Handelsvereniging nv te Amsterdam.

Als bijlage bij dit artikel treft u een overzicht aan van de Nederlandse *Komusina*-frankeermachines. De lijst is gebaseerd op de overzichten en meldingen in het Nederlandsch Maandblad voor Philatelie en in De Philatelist. Verder dienden ook verzamelingen (onder andere die van J.H. van Westendorp) als referentie. In 1947 stopte 'Philatelie' met het mel-

den van frankeermachines. Er was in middels wel de – al ver voor de oorlog door A.M. Benders opgezette – *Lijst van Frankeermachines*. De lijst werd na de oorlog door E.J. Enschedé verder bijgehouden; in 1982 was J.A.C. van Rijswijk hiervoor verantwoordelijk.

Het is vreemd dat het Duitse handboek van de Bayartz een groot aantal (veertien van de tweeënzeventig!) Nederlandse *Komusina*-machines niet kent. Internationale samenwerking verloopt ook in de filatelie niet altijd soepel; iedereen moddert kennelijk op z'n eigen houtje voort!

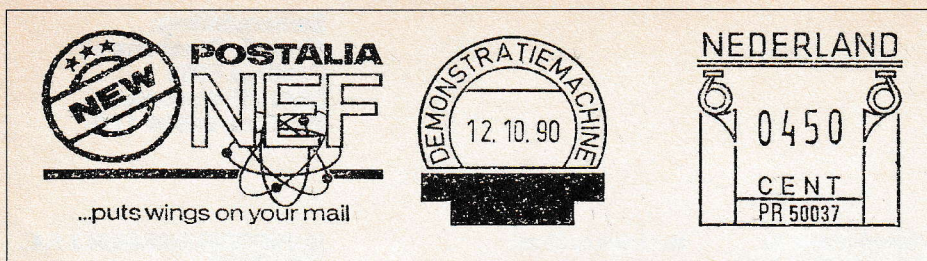
In het overzicht valt verder op dat er nogal wat 'paren' en 'groepjes' zijn: verschillende bedrijven die in dezelfde stad of in elkaars nabijheid zijn gehuisvest:

131 en 132	Alkmaar
139 en 140	Arnhem
173 en 174	Heerlen/Eygelshoven
175, 176 en 177	Almelo/Enschede

Ook komen groepjes voor van een en dezelfde instantie met vestigingen in verscheidene plaatsen:

183 en 184	Alg. Ned. Metaalbewerkerbond
------------	------------------------------

8. Pagina uit een reclamefolder van de firma *Postalia*, getiteld *Das eigene Postamt für Jedermann*, met superlatieven die de aanschaf van *der moderne Freistempeler* bepleiten: voordelige prijs, eenvoudige bediening, veelzijdige prestaties, bedrijfszeker en onderhoudsarm

9. Postalia-machines zijn sinds september 1950 in ons land in de handel; de vertegenwoordiging is momenteel in handen van Ruys' Handelsvereniging nv te Amsterdam. Afgebeeld is een afdruk uit 1990 van een Nederlandse machine met nummer PR50037 (waarde-aanduiding 0450). Dergelijke afdrukken zijn ook tegenwoordig nog verkrijgbaar op beurzen waar dergelijke frankeermachines worden gedemonstreerd

Tot besluit

In dit tweeluik over het werk van Erich Komusin is een onderwerp besproken dat in de jaren dertig vrij uitvoerig in de filatelistische literatuur ter sprake kwam.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het stil rond de Komusina-machines. In Duitsland daarentegen zijn de apparaten in de belangstelling gebleven, en daarmee eveneens de stroom literatuur. In het kader van dit artikel kunnen uiteraard niet alle details van de Komusina-

frankeermachines besproken worden. Er is weliswaar een uitvoeriger overzicht – met daarin alle verschillende typen clichés – in de maak, maar er zijn nog volop hiaten in de kennis van en de gegevens over de Komusina-machines. Misschien dat er mogelijkheden zijn om met Duitse medeverzamelaars samen te werken.

Alle informatie, ook fotokopieën van stukken, zijn bij de schrijver van dit artikel van harte welkom!²

R.C. Bakhuizen van den Brink, Leiden

Noten:

¹: *Komusina Absenderfreistempel, Handbuch und Katalog* door Erich und Helmut Bayartz; 1987, Aachen

²: Reacties kunnen worden gericht aan R.C. Bakhuizen van den Brink, Postbus 749, 2300 AS Leiden

Overzicht Nederlandse Komusina-machines (K101 tot en met 144 en K167 tot en met 197)

Nummer	Periode	Bedrijf/plaats
K101	1930-1936	Lindenbaum & van Gelder, Amsterdam
K102	1931-1946	N.V. J. Gruno Tabakfabriek, Groningen
	1947	N.V. Tabakfabriek Gruno, Nijkerk
K103	1931-	Stoommeelfabriek 'Holland', Amsterdam
K104	1931-1937	N.V. Ritz Handelsmaatschappij, Amsterdam
K105	1930-1948	E. Ostermann en Co, Handel Maatschappij, Amsterdam
K106	1930-1934	Schenker en Co, Internationale Expeditie, Amsterdam
K107	1931-1939	Almelosche Weverij en Chemische Wasscherij Paltse, Almelo
	1946?	C.V. Textiel-Industrie, Texindus, Amsterdam
	1947	Mijnssen en Co, Amsterdam
K108	1931-1935	N.V. Kon. Pharmaceutische Fabrieken v/h Brocades-Stheeman en Pharmacia, Amsterdam
K109	1930-1947	Is. Franco-Mendes, Amsterdam
K110	1930-1938	H. Hennink, Utrecht
	1942	Dika fabrieken, Scheemda
K111	1931-1946	Ned. Chr. Bouwarbeiders Bond, Utrecht
K112	1931-1946	N.V. de Hollandsche Papier Industrie, v/h E. de Vries, Amsterdam
K113	1931	American Produce Trading Corporation, Amsterdam
K114	1931-1950	N.V. A.J. ten Hope's Handel Maatschappij, Rotterdam
K115	1931-1939	N.V. Stoomweverij Herman Driessen en Zoon, Aalten
K116	1931-1938	J. Verschoor en Co's El. Schoenfabriek 'Nimco' N.V., Nijmegen
K117	1931-1938	Fa. H.J. van der Rijn, Groningen
K118	1931-1938	Van der Vliet en de Jonge, Amsterdam
	1944	Koekfabriek de Slinger, Uden
	1946-1948	N.V. Handelsmaatschappij Electrocentrum, Amsterdam
K119	1931-1948	N.V. Sluis en Groot's Kon. Zaaideelt en Zaaandhandel, Enkhuizen
K120	1931-1944	Mijnssen en Co, Amsterdam (⇒ K107)
K121	1931-1944?	S.J.L. Menko en Zonen, Enschede
	1943-1948	De Handelskamer 'Haka', Utrecht
K122	1931-1944	N.V. Leidsch Dagblad, Leiden
K123	1931-1950	Pierson en Co, Amsterdam
K124	1931-1948	Bond van Bedrijfsautohouders in Nederland, 's-Gravenhage
K125	1931-1939	N.V. Arnold Otto Meyer, Amsterdam
K126	1931	De Nijmeegsche Bankvereniging, Nijmegen
	1931-1947	De Twentsche Bank, Nijmegen
K127	1931-1941	N.V. Oliefabriek 'de Toekomst', N.V. Handelmij. 'Saenden' v/h Bloemendaal & Laan, Wormerveer
K128	1931-1933	Hollandsche Bank voor de Middellandsche Zee N.V., Amsterdam
K129	1931-1938	Bankierskantoor A.H. Keyser en Zoonen N.V., Amsterdam
K130	1931-1942	Ned. Vereeniging van Spoor- en Tramweg-personeel, Utrecht
K131	1931-1939	Noordhollandsche Landbouw Crediet N.V., Alkmaar
	1940-1949	N.V. Amsterdamsche Bank, Alkmaar

Nummer	Periode	Bedrijf/plaats
K132	1931-1950	De Twentsche Bank N.V., Alkmaar
K133	1931-1934	Nieuw Israëliische Weekblad, Amsterdam
K134	1931-1937	N.V. Koffie Handelsmaatschappij Cohen Bendiks, Amsterdam
	1941-1950	N.V. Koffie Handelsmaatschappij 'Metagalpa', Amsterdam
K135	1931-1944	De Handelskamer 'Haka', Rotterdam
K136	1931-1936	De Friesche Bank, N.V., Leeuwarden
K137	1931-1939	Felix Cohen, Rotterdam
K138	1932-1943	N.V. N. Samson, Alphen a/d Rijn (⇒ K186)
K139	1931-1947	Algemeene Nederlandsche Zuivelbond, Arnhem
K140	1931-1938	N.V. Levensverzekering-Maatschappij Arnhem
K141	1931-1948	Hoofdbestuur PTT, 's-Gravenhage
K142	1931-1947	Heineken's Bierbrouwerij Maatschappij N.V., Rotterdam
K143	1931	Ned.-Indische Escompto-Mij, Amsterdam
	1931-1941	A.N.T.B., Arnhem
K144	1932-1946	N.V. Handelsvennootschap Carl Wiemeyer, Amsterdam
K167	1931-1937	De Twentsche Bank N.V., Zaandam
K168	1931-1950	N.V. Mij v/h Joh. A.H. Dikken, Amsterdam
K169	1931-1938	N.V. Groeneveld, van der Poll en Co's Electrotechnische Fabriek, Amsterdam
K170	1931-1942	E.J. Goudsmit, Rotterdam
K171	1931-1939	Ned. Bank voor Zuid-Afrika N.V., Amsterdam
K172	1931-1934	Limburgsche Bankvereniging N.V., Maastricht
	1934-1950	Octrooibureau Bartels en Geest, 's-Gravenhage
K173	1931-1942	Algemeen Mijnwerkersfonds van de Steenkolenmijnen in Limburg, Heerlen
K174	1931-1932	Mij. tot Exploitatie der Steenkolenmijnen Laura en Vereeniging, Egelshoven
K175	1931-1947	N.V. Hedeman Jr's textielabrieken, Almelo
K176	1931-1942	N.V. Stoomweverij 'Nijverheid', Enschede
K177	1931-1946	N.V. Ramie Union, Enschede
K178	1931-1946	Verkoopass. Enci-Ijrmuiden N.V., Amsterdam
K179	1931-1946	De Nederlandsche Bank N.V., Rotterdam
K180	1931-1939	N.V. 'Hegoma', Amsterdam
K181	1931-1939	N.V. Maatschappij tot Exploitatie der Oliefabrieken Calvé-Delft, Delft
K182	1931-1946	N.V. Geveke & Co's Technisch Bur., Amsterdam
K183	1931-1947	Algemeene Nederlandsche Metaalbewerkerbond, Amsterdam
	[17-05-39]	Gelegenheidsvlag: 2-6-1939 landdag Birkhoven
K184	1931-1947	Algemeene Nederlandsche Metaalbewerkerbond, Rotterdam
K185	1931-1948	N.V. v/h Gebr. Wetzlar, Amsterdam
K186	1931-	N. Samson, Alphen a/d Rijn (⇒ K138)
K187	1933-1948	N.V. Bureau tot Publiciteit van Wetenschappelijk Nieuws, Instituut voor Schriftelijk Onderwijs in alle Vakken, Amsterdam
		Simon de Wit N.V., Zaandam
K188	1935	A. Keizer, Zwolle
K189	1936-1939	A. Keizer, Amsterdam
	1940	A. Keizer, Zwolle
	1946-1949	A. Keizer, Zwolle
K190	1936-1947	De Handelskamer 'Haka', Rotterdam (⇒ K135)
K191	1936-1941	W. Bergmans, Tilburg
	1943	N.A. Faase's textielmaatschappij N.V., Haarlem
K192	1936-1950	H. la Rivière, Zwolle
K193	1937-1950	N.V. Swets en Zeitlinger, Amsterdam
K194	1947	Vinke en Co, Amsterdam